

dr. sc. Goran Selanec

Ustavni sud Republike Hrvatske

Sudac

Izlaganje, ERA, lipanj 2020

Uloga nacionalnog suca u primjeni EU antidiskriminacijskih direktiva: odnos između nacionalnih pravnih poredaka i mehanizma prethodnog tumačenja iz članka 267. Ugovora o funkcioniranju EU

I. Pravni izvori i hijerarhija

Nacionalni propisi

Jamstvo zabrane izravne diskriminacije propisano je nizom pravnih akata koji su primjenjivi u pravnom poretku Republike Hrvatske.

Od nacionalnih pravnih akata prvenstveno treba izdvojiti dva organska zakona – Zakon o suzbijanju diskriminacije i Zakon o ravnopravnosti spolova. Organska pravna snaga „krovnih“ zakonskih akata ukazuje da se njima detaljnije razrađuje ustavna vrednota jednakosti iz članka 3. odnosno jamstva jednakog postupanja i jednakosti pred zakonom iz članka 14. Ustava. Uz ova dva organska zakona postoji niz drugih akata koji propisuju zabranu izravne diskriminacije.

No, iz organske snage Zakona o suzbijanju diskriminacije i Zakona o ravnopravnosti spolova slijedi **zahtjev pravne usklađenosti „redovnih“ zakonskih akata**. Zabrana diskriminacije mora se tumačiti sukladno značenju koje to jamstvo ima u okviru ZSD-a i ZRS-a. Nije prihvatljivo da zabrana izravne diskriminacije u okviru, na primjer - poreznog zakonodavstva, Zakona o državnim službenicima ili Zakona o radu - u upravnoj ili sudskoj praksi poprimi drugačije značenje od onog koje to jamstvo ima u okviru ZSD-a odnosno ZRS-a.

Uz Zakon o ravnopravnosti spolova i Zakon o suzbijanju diskriminacije domaći antidiskriminacijski okvir sadrži čitav niz dodatnih zakona koji sadrže antidiskriminacijska jamstva za svoje područje primjene.

Hrvatski antidiskriminacijski okvir:

- Ustav Republike Hrvatske
 - o (Europska) Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda
 - o “Ustavni” zakon o pravima nacionalnih manjina
- Zakon o ravnopravnosti spolova (2003, 2008)
- Zakon o suzbijanju diskriminacije (2008)
- Međunarodni ugovori

- “Subsidijarni zakoni” (zabranjuju diskriminaciju na način da upućuju na antidiskriminacijske definicije iz ZoRS-a i ZSD-a)
 - o Zakon o radu
 - o Zakon o državnim službenicima i namještenicima
 - o Obiteljski zakon
 - o Zakon o životnim partnerstvima osoba istog spola
- Kazneni zakon (1997, 2013)
- Prekršajne odredbe u svrhu suzbijanja diskriminacije
 - o Prekršajne odredbe u ZRS i ZSD
 - o Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji
 - o Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira

EU propisi

Pravni poredak Europske unije zabranjuje diskriminaciju na nekoliko razina. Prije svega, tzv. osnivački ugovori – Ugovor o Europskoj uniji i Ugovor o funkcioniranju Europske unije¹ – sami sadrže niz odredbi koje vrijednosno određuju važnost načela jednakost te zabranjuju diskriminaciju.

Ugovor o Europskoj uniji jasno određuje da načelo jednakosti odnosno zabrana diskriminacije predstavljaju temeljne vrednote EU pravnog poretka:

- čl. 2. – jednakosti, poštovanja ljudskih prava, uključujući i prava pripadnika manjina određena kao vrijednosni temelj EU odnosno vrijednosti koje su zajedničke svim državama članicama u čijim društvima prevladavaju pluralizam, nediskriminacija, tolerancija, pravda, solidarnost i jednakost žena i muškaraca;
- čl. 3. – dužnost EU da suzbija društvenu isključenost i diskriminaciju, promiče socijalnu pravdu i zaštitu, ravnopravnost žena i muškaraca, međugeneracijsku solidarnost i zaštitu prava djeteta;

Ugovor o funkcioniranju Europske unije propisuje zadaće i ovlasti koje EU mora poduzimati kroz svoje aktivnosti u svrhu promicanja vrednote jednakosti i jamstva zabrane diskriminacije:

- Čl. 8. – obveza Unije da konstantno teži uklanjanju nejednakosti i promicanju ravnopravnosti između muškaraca i žena
- Čl. 10. – obveza suzbijanja diskriminacije na temelju spola, rase, etničkog podrijetla, vjere ili uvjerenja, invaliditeta, dobi ili spolne orijentacije kroz razvoj i provedbu EU politika i aktivnosti
- čl. 18. - zabrana diskriminacije na temelju državljanstva (porijekla);
- čl. 19. - regulatorne ovlasti koje Europska unije ima na raspolaganju u svrhu diskriminacije;
- čl. 157. - zabrana spolne diskriminacije u pogledu plaća i izričito dopuštenje pozitivnih mjera radi promicanja stvarne jednakosti žena.

Zbog svog načelnog karaktera velika većina navedenih ugovornih odredbi nije izravno primjenjiva od strane provedbenih tijela. Izuzetak su odredbe čl. 18. UFEU koje zabranjuju diskriminaciju na temelju državljanstva i odredbe čl. 157. UFEU koje zabranjuju diskriminaciju temeljem spola u pogledu naknada (plaća) za izvršeni rad. Oba antidiskriminacijska jamstva izravno su primjenjiva na osnovu same činjenice da su propisana Ugovorom te ne zahtijevaju dodatnu razradu kroz sekundarno zakonodavstvo.

Uz Osnivačke ugovore izuzetno je važno spomenuti i Povelju o temeljnim pravima EU o kojoj će detaljnije biti riječi u zadnjem dijelu ovog izlaganja.

Ipak, najvažniji dio EU antidiskriminacijskog okvira čini tzv. sekundarno zakonodavstvo odnosno direktive koje preciznije i sveobuhvatnije uređuju pitanje zabrane diskriminacije. Trenutno antidiskriminacijski okvir sadrži 9 direktiva koje je moguće načelno podijeliti u dvije skupine. Prvu

¹ Pročišćene verzije Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o funkcioniranju Europske unije Ugovor o Europskoj uniji (pročišćena verzija) Ugovor o funkcioniranju Europske unije (pročišćena verzija) Protokoli Prilozi Ugovoru o funkcioniranju Europske unije Izjave priložene Završnom aktu Međuvladine konferencije na kojoj je donesen Ugovor iz Lisabona potpisan 13. prosinca 2007, OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388

skupinu čini 7 direktiva iz područja ravnopravnosti žena i muškaraca. Radi se o direktivama koje je Europska unija donijela na osnovi ovlasti iz čl. 157. UFEU što znači da se njima uređuje pitanje diskriminacije na temelju spola. Radi se o sljedećim direktivama:

- Direktiva 2006/54/EC o implementaciji načela jednakosti prilika i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u području zapošljavanja i radnih odnosa;
- Direktiva 2004/113/EC o implementaciji načela jednakog postupanja između muškaraca i žena u pristupu i opskrbi tržišnim dobrima i uslugama;
- Direktiva 96/34/EC o okvirnom sporazumu glede roditeljskog dopusta sklopljenog između UNICE, CEEP i ETUC;
- Direktiva 92/85/EEC o uvođenju mjera poticanja poboljšanja sigurnosti i zdravlja na radnom mjestu trudnih radnica i radnica koje su nedavno rodile ili koje doje;
- Direktiva 86/613/EEC o primjeni načela jednakosti u postupanju između muškaraca i žena uključenih u radnu aktivnost, uključujući i poljoprivredu, temeljem statusa samozaposlenih i o zaštiti samozaposlenih žena tijekom trudnoće i porodijskog dopusta;
- Direktiva 79/7/EEC o progresivnoj implementaciji načela jednakosti u postupanju između muškaraca i žena u području socijalnog osiguranja.

Ključnu direktivu u području ravnopravnosti žena i muškaraca, barem u pogledu učestalosti primjene u praksi, predstavlja **Direktiva 2006/54/EC** o implementaciji načela jednakosti prilika i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u području zapošljavanja i radnih odnosa (nadalje: Direktiva 2006/54).

Drugu skupinu čine preostale dvije direktive kojima se zabranjuje diskriminacija na temelju sljedećih osnova: rasa odnosno etnicitet, dob, vjersko ili drugo uvjerenje, invaliditet i seksualna orijentacija. Radi se o direktivama koje je Europska unija usvojila na osnovi ovlasti iz čl. 19. UFEU:

- **Direktiva 2000/43/EC** o implementaciji načela jednakog postupanja između osoba bez obzira na njihovo rasno ili etničko podrijetlo (nadalje: Direktiva 2000/43);
- **Direktiva 2000/78/EC** o općem okviru za jednakost u postupanju u radnim odnosima i struci (nadalje: Direktiva 2000/78).

II. Odnos domaćeg antidiskriminacijskog prava i antidiskriminacijskog prava EU

U području antidiskriminacijskog prava domaći pravni propisi su **najvećim dijelom rezultat usklađivanja hrvatskog pravnog poretka sa zahtjevima koji u ovom području proizlaze iz EU zakonodavstva.**

Posljedično, EU pravni akti kojima se uređuje područje zabrane diskriminacije na području EU predstavljaju sastavni dio pravnih okvira država članica te su zbog svoje EU prirode **izravno primjenjivi i nadređeni** nacionalnim pravnim propisima.

U slučaju da se određene odredbe domaćeg zakonodavstva nađu u koliziji s odredbom EU zakonodavstva – kako po izričitom tekstualnom izričaju tako i po njegovom ustaljenom tumačenju u domaćoj praksi – nadležno tijelo primjene dužno je izravno primijeniti konkretnu EU odredbu.

Prema čvrsto ustaljenoj ustavnoj praksi pravnog poretka Europske unije u slučaju sukoba bilo koje norme EU prava sa bilo kojom normom nacionalnog prava uvijek je u prednosti pravo Unije. Doktrina nadređenosti EU prava odredbama nacionalnog prava država članica predstavlja jedno od temeljnih postavki pravnog poretka Europske unije i svrha mu je osigurati minimum učinkovitosti EU prava.

C-106/77 Simmenthal

“bilo koja odredba nacionalnog prava...koja bi mogla ograničiti učinkovitost prava Zajednice uskraćujući nacionalnom sudu koji ima nadležnost primijeniti to pravo ovlast da u trenutku primjene učini sve što je potrebno kako bi uklonio odredbu nacionalnog prava koja bi mogla spriječiti da odredba Zajednice ostvari svoju punu snagu i učinak suprotna je onim zahtjevima koji čine samu srž prava Zajednice.”

Praktične implikacije načela nadređenosti EU prava su dalekosežne. U kontekstu antidiskriminacijskog prava načelo nadređenosti ima za posljedicu obvezu suda da bilo koju odredbu nacionalnog zakonodavstva, uključujući i odredbu ustavne kategorije, koja je suprotna nekoj izravnoj primjenjivoj odredbi antidiskriminacijskih direktiva izuzme iz prakse i izravno primjeni konkretnu odredbu direktive odnosno njeno tumačenje dano kroz praksu Sude Europske unije.

C-188/10 Melki and Abdeli

"Sud je već našao da nacionalni sud koji je pozvan unutar svoje nadležnosti primijeniti odredbe EU prava ima dužnost osigurati pun učinak tim odredbama ako je potrebno odbijajući temeljem svoje inicijative primjenu bilo koje konfliktne odredbe nacionalnog zakonodavstva, čak ako je ona prihvaćena naknadno, te da nije potrebno da sud zatraži ili pričeka prethodno proglašenje takve odredbe nevažećom zakonodavnim ili ustavnim sredstvima.

Bilo koja odredba nacionalnog prava te bilo koja zakonodavna, upravna ili sudska praksa koja može ugroziti učinkovitost EU prava uskraćujući nacionalnim sudovima u čijoj nadležnosti je primjenu tog prava ovlast da učine sve što je nužno u trenutku njegove primjene kako bi izuzeli iz primjene odredbe koje sprječavaju punu snagu i učinak EU odredbi je suprotna onim zahtjevima koje čine samu srž EU prava.»

Svrha načela nadređenosti i izravne primjenjivosti kao temeljnih ustrojstvenih postavki EU pravnog poretka je izuzetno smisljena: **osigurati ujednačenu primjenu odredaba EU prava na čitavom teritoriju Europske unije** bez obzira na specifičnosti pravnih poredaka njenih država članica. Kroz ujednačenu primjenu osigurava se **pravna sigurnost građana** Europske unije koji inače ne bi mogli predvidjeti pravne posljedice svog postupanja prilikom slobodnog kretanja teritorijem EU.

Nadređenost i izravna primjenjivost predstavljaju ustavne postavke EU pravnog poretka zbog čega su ih dužna poštivati i primjenjivati sva tijela primjene država članica *bez iznimke*.

III. Ustavnopravna osnova odnosa ustavnopravnog poretka Republike Hrvatske i pravnog poretka Europske unije

Načela nadređenosti i izravne primjenjivosti EU prava, pa tako i EU antidiskriminacijskih direktiva nisu propisana samo ustavnim dokumentima- Osnivačkim ugovorima - EU pravnog poretka.

Odnos domaćeg ustavnopravnog poretka i pravnog poretka Europske unije određen je zasebnom Glavom VII.A Ustava Republike Hrvatske koja nosi naslov "Europske unija". Posebno su relevantne odredbe članka 141.a i 141.c.

Središnja odredba je stavak 2. članka 141.c koji **izričito propisuje da se pravni propisi Europske unije (primarni i sekundarni) u okviru domaćeg pravnog poretka primjenjuju u skladu s pravnom stečevinom Europske unije.** Uvjet "u skladu s pravnom stečevinom EU" je od izuzetno važnog značenja. Prije svega, koristeći ovakvu definiciju odnosa između domaćeg ustavnopravnog poretka i pravnog poretka EU sam Ustav je odredio položaj EU propisa u pravnoj hijerarhiji pravnih propisa u Republici Hrvatskoj. Temeljne postavke učinkovitog funkcioniranja EU pravnog poretka su načela: 1) nadređenost (primacy, prioritarnost) EU prava nacionalnim propisima koji su mu suprotni i 2) izravna primjenjivost EU prava od strane nadležnih tijela država članica.

Stavka 2. članka 141.c stoga određuje da svi nacionalni propisi moraju biti usklađeni s EU pravom, kako u svom izričaju tako i svojoj primjeni, odnosno da u slučaju sukoba s EU pravom *moraju biti izuzeti iz primjene* za koje vrijeme se izravno primjenjuje relevantna odredba EU prava.

Za nacionalne sudove ova **ustavna odredba** ima vrlo izravne posljedice jer u hrvatskom pravnom poretku konstitucionalizira funkcionalna temeljna načela Europskog pravnog poretka. Hrvatski sudovi stoga nemaju dilemu podijeljene lojalnosti u slučaju kolizije odredbi domaćeg zakonodavstva s EU pravom. Dilemu rješava sam Ustav izričito prihvaćajući zahtjeve koje i inače pred države članice stavlja pravni poredak EU.

Posljedično EU pravni poredak i Ustav udruženo ne dopuštaju redovnim sudovima da sporove rješavaju temeljem onih normi domaćeg zakonodavstva koje su suprotne odredbama EU prava (Osnivačkim ugovorima, uredbama i direktivama). U takvim predmetima gdje dolazi do kolizije između odredbi domaćeg zakonodavstva i odredbi EU prava redovni sudovi imaju na raspolaganju niz praktičnih pristupa:

- odredbu domaćeg zakonodavstva protumačiti na lojalan "pomirujući" način u skladu s relevantnom odredbom EU prava te je primijeniti s takvim značenjem;²
- u slučaju da je pravni izričaj odredbe domaćeg zakonodavstva tako izričiti da ne dopušta "pomirujuće" tumačenje sud je dužan izuzeti takvu odredbu domaćeg zakonodavstva iz primjene u konkretnom predmetu³ te:

² Frankovich:

"dosljedno je odlučivano da nacionalni sudovi koji su dužni primjenjivati propise prava Zajednice moraju osigurati da ti propisi postignu puni učinak te moraju zaštititi prava koje oni jamče pojedincima"

³ U predmetu C-555/07 Küçükdeveci SEU je zauzeo sljedeće stajalište:

"U tom smislu, kada se radi o postupcima između pojedinaca, Sud je dosljedno nalazio da direktive ne mogu same od sebe propisivati obveze za pojedince i stoga ne mogu djelovati protiv pojedinaca. No, obveza koja iz direktiva proizlazi za države članice da ostvare njima predviđeni rezultat i njihova dužnost da poduzmu sve odgovarajuće mjere, bilo pojedinačne ili općenite prirode, kojima bi osigurale realizaciju tog rezultata važeća je

- primijeniti neku drugu odredbu domaćeg zakonodavstva koja bi riješila predmet u skladu s relevantnom odredbom EU prava
- ako nije dostupna neka druga odredba domaćeg zakonodavstva izravno primijeniti odredbu EU prava
- u slučaju da sud ima dileme oko toga je li odredba domaćeg zakonodavstva u koliziji s odredbom EU prava odnosno koje je točno značenje konkretne odredbe EU prava sud je **dužan** prekinuti postupak te aktivirati **mehanizam iz članka 267. UFEU** putem kojeg će Sudu Europske unije uputiti zahtjeva za prethodnim tumačenjem odredbe EU prava

Članak 267. UFEU:

Sud Europske unije nadležan je odlučivati o prethodnim pitanjima koja se tiču:

a) tumačenja Ugovora;

b) valjanosti i tumačenja akata institucija, tijela, ureda ili agencija Unije.

Ako se takvo pitanje pojavi pred bilo kojim sudom države članice, taj sud može, ako smatra da je odluka o tom pitanju potrebna da bi mogao donijeti presudu, zatražiti od Suda da o tome odluči.

Ako se takvo pitanje pojavi u predmetu koji je u tijeku pred sudom neke države članice, protiv čijih odluka prema nacionalnom pravu nema pravnog lijeka, taj je sud dužan uputiti to pitanje Sudu.

Vrijedi ponovo napomenuti kako navedeno za hrvatske sudove proizlazi **ne samo** iz zahtjeva koje pred države članice stavlja EU pravni poredak **već iz samog Ustava** Republike Hrvatske. Tu je hrvatski ustavni poredak (kao najmlađe države članice) specifičan s obzirom da se u ustavnim aktima drugih starijih država članice EU ne može pronaći odredbe koje bi bile pandan člancima 141a i 141c Ustava (eventualni izuzetak bi bio Ustav Republike Italije).

Ova činjenica ima konkretnu praktičnu posljedicu.

S obzirom da odredbe čl. 141a i čl. 141c hrvatskog Ustava stavljaju navedene obveze pred hrvatske sudove ***Ustavni sud će putem nadzora ustavnosti u okviru postupka povodom ustavnih tužbi paziti jesu li redovni sudovi poštivali obveze koje pred njih stavlja EU pravo*** tj. jesu li osigurali ispravnu primjenu EU prava u hrvatskom pravnom poretku.⁴ Na taj način Ustavni sud primjenjuje stajalište da

za sva tijela vlasti država članica, uključujući i, u sklopu njihovih nadležnosti, sudove. Ovdje se mora napomenuti da Direktiva 2000/78 ne ustanovljuje već **samo odražava načelo jednakog postupanja** u radnim odnosima kao i da je načelo jednakog postupanja na temelju dobi **opće načelo prava EU jer predstavlja specifičnu primjenu općeg načela jednakog postupanja**. U tim okolnostima je na nacionalnom sudu koji odlučuje u sporu koji uključuje načelo jednakog postupanja na temelju dobi koje je uređeno Direktivom 2000/78 da osigura, u okviru svojih ovlasti, pravnu zaštitu koja za pojedince proizlazi iz prava EU i da osigura puni učinak tog prava **ako treba i izuzimajući iz primjene bilo koju odredbu nacionalnog zakonodavstva koja je suprotna tom načelu.**"

⁴ Vidi npr. U-III-1966/2016 od 6. prosinca 2016. gdje je ustavna tužba usvojena zbog utvrđene povrede članka 29. stavka 1. Ustava u vezi s člankom 141.c stavka 3. Ustava zbog neobrazloženog stajališta drugostupanjskog

provedba EU prava ne staje s pukim donošenjem implementacijskog zakonodavstva već obuhvaća i ispravnu primjenu u praksi kroz konkretne predmete i sporove.

Ovaj ustavni nadzor će se najčešće odvijati u okviru ustavnih tužni u kojima će podnositelji ukazivati na povredu članka 29. Ustava. Preciznije, ustavna tužba će se temeljiti na tvrdnji da je došlo do uskrate prava na pristup nadležnom sudu jer redovni sudovi nisu aktivirali članak 267. UFEU te uputili zahtjev za prethodnim tumačenjem Sudu europske unije već su primijenili nacionalno zakonodavstvo koje je suprotno relevantnoj odredbi EU prava ili su tu relevantnu odredbu u konkretnom predmetu primijenili na pogrešan način. Kako bi dokazali svoje tvrdnje o krivoj primjeni EU prava - bilo putem primjene suprotstavljenog domaćeg zakonodavstva ili pogrešne primjene EU odredbe - stranke će se učestalo pozivati na sudsku praksu Suda Europske unije tj. odluke SEU u predmetima koji su po činjeničnom supstratu i pravnim dilemama slični sporovima u kojima same sudjeluju.

Odluke Suda Europske unije i pravna stajališta koje je SEU izrazio kroz njih obvezuje **sve sudove svih država članica Europske unije od dana objave** bez obzira na porijeklo predmeta u okviru kojeg je putem mehanizma iz čl. 267. UFEU upućen konkretan zahtjev za prethodnim tumačenjem EU prava. Za redovne sudove, uključujući i hrvatske sudove, odluke SEU su izvor prava koje je također obuhvaćeno načelom nadređenosti. Drugim riječima, kada odlučuju u predmetima u kojima je predmet spora u dosegu regulatorne nadležnosti EU (odnos je reguliran EU pravom) redovni sudovi imaju obvezu konzultirat, poštivat i primijenit pravna tumačenja i stajališta koja je kroz svoju praksu razvio Sud Europske unije. Za hrvatske sudove to je ujedno i njihova ustavna obveza čak i u slučajevima kada su stajališta SEU u suprotnosti sa ustaljenom sudskom praksom odnosno stajalištima viših sudova. U pitanjima koja su u regulatornoj ("zakonodavnoj") nadležnosti Europske unije konačnu riječ o ispravnom tumačenju neke odredbe EU **prava uvijek i isključivo ima Sud Europske unije**. Ovako strogo pravilo neophodno je kako bi se osigurala ujednačena primjena EU prava na čitavom teritoriju Europske unije.

U osiguravanju ujednačene ispravne primjene EU prava u nacionalnom pravnom poretku posebnu ulogu imaju **sudovi najviših instanica**.⁵ Dok niži redovni sudovi nisu dužni aktivirati mehanizam čl. 267. UFEU i uputiti zahtjev za prethodnim tumačenjem SEU samo stoga jer to zahtijeva neka od stranaka sudovi zadnje instance u konkretnom predmetu imaju načelnu obvezu uputiti zahtjev za prethodnim tumačenjem ako to zahtijeva stranka.⁶ Od ove načelne obveze sudovi zadnje instance mogu odstupiti u vrlo usko određenim iznimkama.

(ali i prvostupanjskog) suda o potrebi primjene prava EU-a i podnošenju zahtjeva za donošenje odluke o prethodnom pitanju Sudu EU-a.

⁵ C-210/06 Cartesio

"Također je jasno iz prakse Suda da, u slučaju suda ili sudskog tijela protiv čije odluke u pravnom poretku postoji pravni lijek, članak 234. EC ne sprječava da odluke takvog suda u kojima je postavljen zahtjev Sudu o prethodnom tumačenju ostanu podložne pravnim lijekovima koji su uobičajeno dostupni u nacionalnom pravu. No, u interesu jasnoće i pravne sigurnosti, Sud mora poštivati zahtjev za prethodnim tumačenjem, koji mora imati puni učinak sve dok nije opozvan. (predmet 146/73 Rheinmühlen-Düsseldorf [1974] ECR 139, paragraph 3).

⁶ C-99/00 Lyckeski:

"Ako se postavi pitanje tumačenja ili valjanosti norme prava Zajednice vrhovni sud će u skladu sa trećim stavkom članka 234. imati obvezu prosljediti to pitanje Sudu pravde ili u fazi ispitivanja dopuštenosti [revizije] ili u kasnijoj fazi."

U svakom slučaju, ***svaki sud odnosno preciznije svako sudsko vijeće ili sudac/tkinja pojedinac*** koji smatra da mu je potrebno tumačenje EU prava ima ovlast uputiti zahtjev putem mehanizma iz čl. 267 UFEU. Tu ovlast mu ne može biti ograničena odlukom višeg suda niti se njena otprema može zaustaviti putem internog mehanizma sudske evidencije kako bi se eventualno raspravila potreba postavljena zahtjeva na sjednici odjela suda ili sjednici svih sudaca.⁷

7 C-210/06 Cartesio

"Kako je jasno iz sudske prakse koja je navedena u gornjim odlomcima 88. i 89., a odnosi se na sud ili sudište protiv čijih odluka u nacionalnom sustavu postoji pravni lijek, članak 234 EC ne sprječava da odluku takvog suda, koji je postavio zahtjev sudu, ostane podložna lijekovima koji su normalno dostupni u nacionalnom pravu. No, ishod takvog žalbenog postupka ne može ograničiti ovlast koju je tom sudu dao članak 234. EC da Sudu pošalje zahtjev za prethodnim tumačenjem ako smatra da predmet koji se pred njim odvija sadrži pitanja vezana uz tumačenje odredaba prava Zajednice koja traže odluku Suda... Štoviše, treba naglasiti kako je Sud već odlučio da u situacijama gdje se predmet odvija, po drugi put, pred prvostupanjskim sudom nakon što je njegova prvotna odluka ukinuta od strane vrhovnog suda, prvostupanjski sud ostaje slobodan postaviti zahtjev za prethodnim tumačenjem u skladu s člankom 234 EC, bez obzira što postoji odredba nacionalnog prava prema kojoj je sud u pogledu pravnih pitanja dužan poštivati odluku višeg suda."

IV. Nadređenost EU prava i domaće antidiskriminacijsko pravo

Opisane pravne posljedice temeljnih načela nadređenosti i izravne primjenjivosti relevantne su i za primjenu hrvatskog antidiskriminacijskog prava. Kao što je navedeno ranije hrvatsko antidiskriminacijsko pravo u najvećem je dijelu rezultat usklađivanja s pravnim poretkom Europske unije odnosno zakonodavne implementacije EU antidiskriminacijskih direktiva. S obzirom da nema značajnijih nesuglasnosti između domaćih antidiskriminacijskih odredbi i odredbi samih EU direktiva ključno pitanje u području antidiskriminacijske zaštite je **ispravna, usklađena primjena antidiskriminacijskih jamstva, prvenstveno kroz sudsku praksu.**

Ukratko, u sudskim postupcima u kojima je predmet spora u regulatornoj nadležnosti Europske unije domaći sudovi **dužni su primjenjivati antidiskriminacijske odredbe domaćeg zakonodavstva sukladno stajalištima Suda Europske** unije koje je taj Sud zauzeo o određenom antidiskriminacijskom jamstvu tumačeći bilo neku od odredba Osnivačkih ugovora, bilo Povelju o temeljnim pravima Europske unije, bilo neku od ranije pobrojanih antidiskriminacijskih Direktiva.

Primjera radi, a s obzirom na određene pojave u praksi hrvatskih sudova vezano uz tumačenje konkretnog jamstva, u predmetima **u kojima je predmet spora u regulatornoj nadležnosti EU** jamstvo zabrane neizravne diskriminacije neće biti moguće tumačiti kao *npr. različito postupanje u kojem nije izričito naveden diskriminacijski razlog tj. osnova* (spol, etnicitet, vjeroispovjest, i sl.) kao što je bilo tumačenja u praksi hrvatskih sudova već će taj instrument imati vrlo drugačije i složenije pravno značenje sukladno onome koje je razvio Sud Europske unije u predmetima o kojima ste imali priliku slušati od prethodnih izlagača. U biti gotovo svi predmeti SEU koji su raniji predavački spominjali u svojim izlaganjima kako bi vam preciznije približili značenje i opseg zaštite pojedinačnog antidiskriminacijskog jamstva rezultat su upravo mehanizma iz članka 267. UFEU u okviru kojeg su nacionalni redovni sudovi, primjenjujući nacionalno pravo kojim su implementirane EU direktive, zatražili tumačenje konkretnog jamstva od SEU.

V. Regulatorno razgraničenje nadležnosti i antidiskriminacijska zaštita

No, iz navedenog slijedi da će jedno od prvih i vrlo važnih pitanja na koje će nacionalni redovni sud morat imat spreman odgovor **u antidiskriminacijskim predmetima** biti **ulazi li predmet spora u regulatornu nadležnost Europske unije**.

U predmetima povodom antidiskriminacijskih tužbi temeljenih na Zakonu o ravnopravnosti spolova ili Zakonu o suzbijanju diskriminacije odgovor će vjerojatno proizlaziti iz samih direktiva Europske unije koje će biti relevantne za konkretan spor. Zbog praktičnih razloga vezanih uz primjenu direktiva od strane provedbenih tijela korisno je naglasiti kako njihova primjena ovisi o dva aspekta.

S jedne strane neophodno je paziti na diskriminacijsku osnovu na temelju koje direktiva zabranjuje diskriminaciju.

- Jedino **Direktiva 2000/78** zabranjuje diskriminaciju na temelju većeg broja osnova: *dob, invaliditet, religijsko ili drugo uvjerenje te seksualna orijentacija*. Ostalih osam direktiva zabranjuje diskriminaciju na temelju znatno manjeg broja osnova.
- **Direktiva 2000/43** zabranjuje diskriminaciju na temelju osnova rasne odnosno etničke pripadnosti.
- **Direktive iz područja ravnopravnosti žena i muškaraca** zabranjuju diskriminaciju na temelju spolne pripadnosti, pri čemu spolna pripadnost uključuje ne samo osnovu *spola*, u smislu biološke činjenice, već i osnovu *roda* kao sociološke kategorije koja se odnosi na društvene uloge žena i muškaraca u određenom društvenom kontekstu, ali i *transrodnost* u smislu promjene spola i rodnog identiteta kao posljedica biološkog stanja rodne disforije.

S druge strane izuzetno je važno paziti na regulatorna područja primjene antidiskriminacijskih direktiva. **Doseg primjene ovisi od pojedine direktive**. Najširi doseg primjene dan je Direktivi 2000/43 (rasa i etnicitet), a najuži Direktivi 2000/78 (dob, invaliditet, religijsko ili drugo uvjerenje, seksualna orijentacija). U sljedećoj tablici ilustriran je doseg primjene ključnih direktiva kojima će biti posvećena najveća pažnja.

	Direktiva 2000/43 (rasa i etnicitet)	Direktiva 2006/54 Direktiva 86/613/EEC (spol)	Direktiva 2004/113 (spol)	Direktiva 2000/78 (dob, invaliditet, religijsko i drugo uvjerenje, seksualna orijentacija)
Zapošljavanje i radni uvjeti				
Socijalna zaštita i osiguranje				

Pristup robi i uslugama (privatnim i javim)	Plava	Bijela	Plava	Crvena
Obrazovanje	Plava	Crvena	Crvena	Crvena
Ostala regulatorna područja	Crvena	Crvena	Crvena	Crvena

Prikazana tablica jasno oslikava da u pravnom poretku EU najširi doseg primjene (plava polja) ima zabrana diskriminacije na temelju rase i etniciteta. Slijedi zabrana diskriminacije na temelju spola koja se, za razliku od zabrane diskriminacije na temelju rase i etniciteta, ne primjenjuje u regulatornom području obrazovanja. Najuzi doseg primjene ima zabrana diskriminacije na temelju dobi, religijskog ili drugog uvjerenja, invaliditeta i seksualne orijentacije koja se u okviru EU pravnog poretka primjenjuje samo na situacije iz regulatornog područja zapošljavanja i radnih odnosa.

Doseg primjene konkretne direktive, a s njom i njenih antidiskriminacijskih jamstva, ima značajne posljedice za redovne sudove. U regulatornim područjima u kojima se direktiva primjenjuje, sudovi su dužni antidiskriminacijska jamstva tumačiti na način kako to isto jamstvo tumači Suda Europske unije u svojim odlukama odnosno u skladu s ranije obrazloženim ustavnim načelima pravnog poretka EU kao što su načelo nadređenosti, načelo izravne primjenjivosti (ili druga temeljna funkcionalna načela EU pravnog poretka kao što su npr. načelo učinkovite pravne zaštite odnosno načelo ekvivalentnosti⁸).

Praksa Suda Europske unije pokazuje da se u područjima u regulatornom dosegu EU (plava područja) u antidiskriminacijskim postupcima domaći sudovi mogu naći pred velikim brojem različitih dilema o pravnom značenju cijelog niza materijalnih i postupovnih pravnih aspekata antidiskriminacijske zaštite zbog kojih će možda biti potrebno aktivirati mehanizam iz članka 267 UFEU. Neki od učestalijih primjera su:

- Preciznije značenje pojedinačne osnove (npr. rasa, vjeroispovjest, invaliditet)
- Preciznije značenje antidiskriminacijskih instituta
 - Izravna diskriminacija
 - Uznemiravanje kao oblik diskriminacije
 - Spolno uznemiravanje
 - Uznemiravanje temeljem “suspektne” osnove
 - Neizravna diskriminacija

⁸ C-432/05 Unibet:

“... **postupovna** pravila koja propisuju način zaštite prava pojedinaca koja potiču iz pravnog poretka Zajednice **ne smiju biti nepovoljnija od onih koja se odnose na slične domaće postupke** (načelo ekvivalentnosti) te korištenje prava zajamčenih pravom Zajednice **ne smiju činiti gotovo nemogućim ili pretjerano teškim** (načelo učinkovitosti) (vidi, među ostalim, slučaj 33/76 Rewe, odlomak 5, Comet, odlomci 13-16; Peterbroeck, odlomak 12; Courage i Crehan, odlomak 29; Eribrand, odlomak 62; i Safalero, odlomak 49).”

- Propust razumne prilagodbe
- Doseg iznimaka od zabrane diskriminacije
- Uvjeti za korištenje mjera pozitivne akcije
- Preciznije značenje jamstva učinkovitosti antidiskriminacijske zaštite
 - preraspodjela tereta dokaza
 - odbijajuća naknada štete
- Dileme oko ograničavajućih učinaka domaćih postupovnih odredbi na učinkovitost antidiskriminacijskih jamstava
 - prekluzijski rokovi
 - zastara
 - nemogućnost uvođenja novih dokaza zahtjeva nakon pripremnog ročišta
 - pristup dokaznom materijalu

S obzirom da je hrvatsko antidiskriminacijsko zakonodavstvo usklađeno s antidiskriminacijskim pravom Europske unije nije vjerojatno da bi moglo doći do kolizije samog zakonskog teksta antidiskriminacijskog jamstva i pravnog teksta relevantne direktive. Posljedično, ako bi došlo do kolizije između odredbi hrvatskog antidiskriminacijskog jamstva i istog jamstva (npr. zabrana izravne diskriminacije, zabrana uznemiravanja temeljem etniciteta) ona će vjerojatno biti posljedica tumačenja tog jamstva (a time i pogrešne primjene EU prava) od strane domaćeg suda. ***U takvim okolnostima Ustavni sud će u okviru postupaka povodom ustavnih tužni vrlo pažljivo pratiti način na koji su se redovni sudovi odnosili prema mogućem zahtjevu stranaka da se prekine s postupkom kako bi se Sudu Europske unije uputio zahtjev za prethodnim tumačenjem relevantnog antidiskriminacijskog jamstva koje je propisano EU direktivom, a implementirano nekim od hrvatskih zakona.***⁹

Ustavni sud će s jednakom pažnjom pratiti i postupanje redovnih sudova prema zahtjevima stranaka za aktiviranjem čl. 267. UFEU i onda ako se postavi pitanje potpada li odnos koji je predmet antidiskriminacijskog spora između stranaka u konkretnom slučaju u regulatornu nadležnost EU s obzirom da bi neispravnim isključivanjem predmeta spora iz dosega primjene EU prava došlo do uskraćivanja učinkovite pravne zaštite koje strankama u postupku jamči EU pravni poredak.

No, utvrđivanje potpada li odnos između stranaka spora u regulatornu nadležnost pravnog poretka EU neće uvijek moći biti odrediti isključivo temeljem odredbi o području primjene pojedinačne antidiskriminacijske EU direktive.

Načelno, u slučajevima u kojima predmet spora nije u nadležnosti pravnog poretka EU već u isključivoj nadležnosti nacionalnog zakonodavstva države članice redovni sudovi slobodni su tumačiti antidiskriminacijska jamstva nevezani stajalištima Suda Europske unije. Kao što se može vidjeti iz

⁹ U-III-2521/2015 i dr. od 13. prosinca 2016. (Švicarski franak)

" 21. Konačno, Ustavni sud utvrđuje da je Vrhovni sud propustio očitovati se na prigovore Potrošača i banaka u kojima oni traže da se Sudu EU uputi zahtjev za donošenje odluke o prethodnom pitanju o tumačenju članka 4. stavka 2. Direktive 93/13/EEZ. U vezi s navedenim, Ustavni sud ističe da Vrhovni sud nije dužan prihvatiti sve prijedloge stranaka, uključujući i one koji se odnose na podnošenje zahtjeva Sudu EU za prethodno tumačenje prava EU-a. Odluka o tome hoće li takav zahtjev uputiti ili ne, u nadležnosti je Vrhovnog suda i ne ovisi o dispoziciji stranaka. Međutim, u svakom slučaju, kao "nacionalni sud zadnje instance" bio je dužan očitovati se odnosno obrazložiti razloge zbog kojih smatra da u konkretnom slučaju nije bio dužan pokrenuti prethodni postupak odnosno uputiti zahtjev Sudu EU za prethodno tumačenje prava EU-a u smislu članka 267. stavka 3. Ugovora o funkcioniranju EU."

ranije prikazane tabele značajan dio područja obuhvaćenih ZoRS-om i ZSD-om (crvena boja) nije u dosegu EU antidiskriminacijskih direktiva. To je posljedica činjenice da je područje društvenih odnosa u kojima hrvatsko zakonodavstvo zabranjuje diskriminaciju izuzetno široko postavljeno. Puno šire od područja u kojem je diskriminacija zabranjena u pravnom poretku EU. Primjerice, Zakon o ravnopravnosti spolova i Zakon o suzbijanju diskriminacije zabranjuju diskriminaciju **u svim područjima** društvenog života, **a naročito** u regulatornim područjima:

- Rad i zapošljavanje;
- Obrazovanje, znanost i sport;
- Socijalna sigurnost (socijalna skrb, mirovinsko i zdravstveno osiguranje i osiguranje u slučaju nezaposlenosti);
- Zdravstvena zaštita;
- Pravosuđe i uprava;
- Stanovanje;
- Javno informiranje i mediji;
- Pristup dobrima i uslugama te pružanje istih;
- Članstvo i djelovanje u sindikatima, NVO, političkim strankama;
- Sudjelovanje u kulturnom i umjetničkom stvaralaštvu.

No sudovi se mogu naći u situacijama u kojima odnos koji je predmet spora *samo naizgled* nije u regulatornoj nadležnosti Europske unije. U pitanju su situacije u kojima je neko pravo zajamčeno nekim EU propisom usko vezano uz odnos ili pravno stanje koje je prema Osnivačkim ugovorima ostalo u autonomnoj regulatornoj nadležnosti država članica tj. nije preneseno u nadležnost Europske unije. Paradigmatičan primjer takve situacije je predmet C-267/06 *Maruko*.

Konkretni predmet se odnosi na diskriminaciju temeljem seksualne orijentacije (načelno Direktiva 2000/78). U središtu predmeta bio je spor oko odredbe njemačkog zakonodavstva koje je naizgled dozvoljavala poslodavcima da pristup mirovinskim pravima koja ostaju iza preminulog zaposlenika za kojeg je poslodavac uplaćivao doprinose u privatni mirovinski fond ograniči isključivo na preživjelog bračnog druga. S obzirom da je brak u Njemačkoj tada bio definiran kao zajednica žene i muškarca takva praksa poslodavca onemogućila je pristup mirovinskim pravima preživjelim partnerima istospolnih obiteljskih zajednica.

Niz država članica koje su se umiješale u postupak tvrdile su da Sud nema nadležnost odlučivati u konkretnom predmetu o tome predstavlja li takvo postupanje poslodavca diskriminaciju temeljem seksualne orijentacije jer bi na taj način *de facto* ograničio nadležnosti država članice koje one nikad nisu prenijele Europskoj uniji. Ovaj argument temeljio se na činjenici kako pitanje uređenja građanskog statusa kao što je pitanje definicije braka predstavlja isključivu nadležnost država članica u koju Europska unija ne može zadirati. Proponenti ovog stajališta su u biti tvrdili da ako se želi izbjeći situacija gdje će državama članicama *de facto* ostati nadležnost da definiraju brak „samo u imenu“ mora im se priznati nadležnost da definiraju i konkretna prava koja bi dala pravi, sadržajni smisao instituciji braka i koji bi tu instituciji sadržajno razlučio od ostalih životnih zajednica kao što je istospolno partnerstvo.

Ako se prihvati stajalište ovih država članica da je odnos koji je predmet spora ovisi o pravnoj činjenici postojanja braka zaključak bi bio da konkretan spor nije u doseg Direktive 2000/78 s obzirom da je pitanje definicije braka u isključivoj regulatornoj nadležnosti država članica.

Sud je odbacio takvo tumačenje podjele nadležnosti. U ključnom paragrafu 59. svog obrazloženja Sud je ustvrdio da „priznaje se da su građanski status i pripadajuće povlastice pitanja koja ulaze u nadležnost država članica“. No, odmah nakon tog priznanja promjenom perspektive je naglasio da ta pozicija ima i svoju drugu stranu prema kojoj **„se u ostvarivanju te nadležnosti države članice moraju usuglasiti sa pravom Zajednice te, osobito, sa odredbama vezanim za načelo nediskriminacije.“** Ovakav pristup Suda nalazi svoju podršku u načelu nadređenosti prava EU nacionalnom pravu. Kada bi države članice mogle tumačiti svoje isključive nadležnosti na tako isključiv način koji su zastupale u sudskoj raspravi u predmetu *Maruko* načelo nadređenosti EU prava, a s njim i učinkovitost pravne zaštite (u tom slučaju zabrane izravne diskriminacije u pristupu mirovinskim pravima) koje pravni poredak EU jamči građanima, došlo bi u pitanje.

VI. Antidiskriminacijska zaštita i Povelja o temeljnim pravima EU

Korisno je ukazati da je u svom stajalištu u predmetu *Maruko* SEU stavio "osobiti" naglasak na pravnu težinu "načela diskriminacije".¹⁰ Načelo zabrane diskriminacije predstavlja jedno od temeljnih prava koje Europski pravni poredak štiti s posebnom pažnjom. Temeljna prava koja uživaju ovaj poseban pravni status uvrštena su u **Povelju o temeljnim pravima Europske unije**.

Prava koja ona navodi podijeljena su u šest poglavlja: Dostojanstvo (članci 1.-5.), Slobode (članci 6.-19.), Jednakost (članci 20.-26.), Solidarnost (članci 27.-38.), Prava građana (članci 39.-46.) i Pravda (članci 47.-50.).

Povelja o temeljnim pravima Europske unije sadrži dvije važne antidiskriminacijske odredbe

Članak 21. – Nediskriminacija

*1. Zabranjuje se bilo kakva diskriminacija na temelju spola, rase, boje kože, etničkog ili socijalnog podrijetla, genetskih osobina, jezika, vjere ili uvjerenja, političkoga ili bilo kakvoga drugog mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja, invalidnosti, dobi ili spolnog usmjerenja.*¹¹

*2. Unutar područja primjene Ugovora i ne dovodeći u pitanje bilo koju njihovu posebnu odredbu, zabranjena je svaka diskriminacija na temelju državljanstva.*¹²

Članak 23. - Ravnopravnost žena i muškaraca

Ravnopravnost žena i muškaraca mora biti osigurana u svim područjima, uključujući zapošljavanje, rad i plaću.

Načelo ravnopravnosti ne sprječava zadržavanje ili usvajanje mjera kojima se predviđaju posebne pogodnosti u korist nedovoljno zastupljenog spola.

Iz pozicije redovnih sudova Povelja nesumnjivo čini izazov osiguranja antidiskriminacijske zaštite građanima značajno većim. Pojednostavljeno, pridodana ranije navedenim antidiskriminacijskim Direktivama Povelja širi opseg antidiskriminacijske zaštite u pravnom poretku Europske unije.

Pozivanje na Povelju pred nacionalnim sudovima bit će moguće ako je ispunjen sljedeći uvjet. Sukladno članku 51. stavku 1.13 odredbe Povelje primjenjive su u konkretnim predmetima samo kada sudovi u rješavanju spora „primjenjuju pravo Unije“. Pojednostavljeno, ako je za rješenje spora predmeta relevantna neka odredba EU prava - bila ona implementirana nacionalnim zakonom ili

¹⁰ Vidi i ranije citirani predmet *Kucekdevici*.

¹¹ Stavak 1. oslanja se na članak 19. UFEU.

¹² Stavak 2. odgovara prvom stavku članka 18. UFEU.

¹³ Članak 51.- Područje primjene

1. Odredbe ove Povelje odnose se na institucije, tijela, urede i agencije Unije, uz poštovanje načela supsidijarnosti, te na države članice samo kada provode pravo Unije. Oni stoga moraju poštovati prava i držati se načela te promicati njihovu primjenu u skladu sa svojim ovlastima i poštujući ograničenja nadležnosti Unije koje su joj dodijeljene u Ugovorima.

2. Poveljom se ne proširuje područje primjene prava Unije izvan ovlasti Unije, ne uspostavlja se nova ovlast ni zadaća za Uniju niti se mijenjaju ovlasti i zadaće kako su utvrđene Ugovorima.

izravno primijenjena temeljem EU pravnog akta - stranke se mogu pozivati da bi određeno postupanje suprotne strane ili samog suda koji odlučuje u postupku predstavljalo povredu nekog jamstva zajamčenog Poveljom. Stranke ne mogu pokretati sudske sporove samo zbog povrede nekog jamstva iz Povelje. Povelja postaje pravno relevantna i izravno primjenjiva tek ako se spor mora riješiti temeljem neke druge odredbe odredba ili načela primarnog ili sekundarnog prava Europske unije koje su neposredno relevantne za predmet.¹⁴

Za antidiskriminacijsku zaštitu građana Povelja ima izuzetan značaj. Iako izričaj članka 51. stavka 1. sugerira da će jamstva propisana Poveljom biti primjenjiva samo u onim slučajevima u kojima se građani nađu u sporu sa nekim tijelom državne vlasti (tzv. vertikalni odnos - pojedinac v. država) Sud Europske unije je u nizu svojih odluka zauzeo jasno stajalište da je Povelja primjenjiva i u sporovima između privatnih osoba (horizontalni odnos).¹⁵ Naravno pod uvjetom da rješenja spora ovisi o primjeni neke odredbe primarnog ili sekundarnog EU prava (neovisno je li ta odredba implementirana nacionalnim propisom ili se primjenjuje izravno putem EU pravnog akata). To stajalište se posebno odnosi na jamstva zabrana svake diskriminacije iz članka 21. stavka 1. Povelje, kao i pravo na učinkovitu sudsku zaštitu na temelju članka 47. Povelje. Te su se odredbe smatrale „obvezatnim kao opće načelo prava EU-a“ na isti način kao i „razne odredbe osnivačkih ugovora kojima se zabranjuje diskriminacija na različitim osnovama“,...i same po sebi dovoljne da se pojedincima odnose na prava koja oni se kao takvi mogu osloniti u sporovima unutar područja koje pokriva zakon EU “.

Na ovaj način doseg antidiskriminacijske zaštite proširen je značajno iza ranije spominjanih granica određenih antidiskriminacijskim direktivama. Naime, zbog horizontalnog djelovanja Povelje domaći sudovi imaju obvezu paziti da bilo koje tumačenje odnosno primjena pravne odredbe koja potječe iz EU pravnog poretka, a relevantna je za rješavanje konkretnog spora između privatnih stranaka ne povrijedi načelo zabrane diskriminacije zajamčeno Poveljom. To također znači da će se pred domaćim sudovima otvarati mnoge od dilema vezanih uz ispravno tumačenje antidiskriminacijskih jamstava i mehanizama koje smo ranije pobrojali u kontekstu antidiskriminacijskih direktiva i van regulatornih područja koja su njima propisana (plavi kvadratići u tabelici) što širi važnost i značaj potrebe za aktiviranjem mehanizma prethodnog tumačenja iz čl. 267. UFEU radi ispravne primjene antidiskriminacijske zaštite koje građanima jamči EU pravni poredak, a osiguravaju domaći sudovi u suradnji sa Sudom Europske unije.

¹⁴ Case C-27/11 Anton Vinkov v Nachalnik Administrativno-nakazatelna deynost [2012] ECR I-0000, para 56

¹⁵ U nizu presuda počevši s presudom C-414/16 Egenberger iz travnja 2018. (stavci 76-79), a potom C-68/17 IR (stavci 69-70), C-385/17 Hein (stavci 76-78) i C-193/17 Cresco (stavci 76. i 77.) SEU je uspostavio mogućnost oslanjanja na određena prava dodijeljena Poveljom u sporu između privatnih stranaka.